

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

С. К. КОСТЮЧКОВ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ
Методичні рекомендації до семінарських занять
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальності 054 «Соціологія»

Херсон 2021

*Схвалено НМР ХДУ (Протокол № 5 від 18.02.2021)
Рекомендовано до друку Вченою радою ХДУ (Протокол № 11 від 22.02.2021)*

Розробник:

Костючков С. К. доктор філософських наук, професор кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонського державного університету

Рецензенти:

Бойко А. І. доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету

Лещенко А. М. доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки Херсонської державної морської академії

Червона Л. М. кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Костючков, С. К. Соціальна філософія. Методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 054 «Соціологія». – Херсон, 2021. – 23 с.

Соціальна філософія. Методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 054 «Соціологія» розроблено на основі авторської програми нормативної навчальної дисципліни та затверджено Вченою радою ХДУ. Містить плани семінарських занять та літературні джерела з курсу «Соціальна філософія».

ЗМІСТ

Анотація до курсу «Соціальна філософія».....	4
Мета та цілі курсу «Соціальна філософія».....	4
Структура курсу «Соціальна філософія».....	5
Система оцінювання результатів навчання.....	5
Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття.....	5
Плани семінарських занять з курсу «Соціальна філософія».....	7
Тема семінару 1. Поняття соціальної філософії та її цивілізаційне значення.....	7
Тема семінару 2. Основні етапи розвитку соціальної філософії: Стародавній Схід, Античність.....	8
Тема семінару 3. Основні етапи розвитку соціальної філософії: антропоцентризм епохи Відродження.....	9
Тема семінару 4. Соціальна філософія Нового часу.....	10
Тема семінару 5. Панраціоналізм німецької класичної філософії.....	11
Тема семінару 6. Еволюція соціально-філософської думки в Україні.....	12
Тема семінару 7. Сучасна зарубіжна соціальна філософія.....	14
Тема семінару 8. Поняття суспільства у соціально-філософському вимірі.....	15
Тема семінару 9. Основні сфери суспільного життя.....	16
Тема семінару 10. Сутність і концепції філософської антропології.....	17
Тема семінару 11. Глобалізація як тенденція сучасного розвитку суспільства.....	18
Список рекомендованих джерел.....	20

1. Анотація до курсу «Соціальна філософія»

Незважаючи на досить широкий перелік наукових праць, питання вивчення основ соціальної філософії в умовах вітчизняного вишу не можна вважати вирішеними достатньою мірою. Реальними є протиріччя, розв'язання яких потребує застосування нових методологічних засад, педагогічних прийомів та дидактичних методів із метою формування соціально відповідальної, суверенної, освіченої, духовної особистості в умовах глобалізованого й інформатизованого світу. Формування нового типу особистості можливе й необхідне за умов використання методологічного апарату та потенційних можливостей соціальної філософії, адже саме вона відображує кризь простір наявних світоглядних концепцій найсучасніші досягнення різних галузей знань щодо суспільного буття в усіх його проявах і формах. Методика формування гуманістичного світогляду особистості майбутнього фахівця засобами філософії має спиратися на закономірності освітнього процесу, що передбачає надання здобувачу вищої освіти ініціативи у пізнавальній діяльності, створення стимулюючого академічного середовища, розвиток у студентів почуття свободи та особистої відповідальності.

Підготовка конкурентоспроможних фахівців-соціологів вимагає підвищення якості освітньої діяльності, основу якої повинні складати новітні технології навчання, що дозволяють розвинути у здобувача вищої освіти пізнавальну активність, творчу уяву й системно-теоретичне мислення. Для сучасного соціолога надзвичайно важливою є наявність комплексного, цілісного та системного уявлення щодо феномену соціальної реальності у контексті філософського знання. Це дасть можливість сформувати цілісну картину соціальних, політичних і економічних трансформацій у сучасному стрімко змінюваному суспільстві. Соціально-філософський дискурс, при вмілому використанні методичних і когнітивних ресурсів, дозволяє зацікавити здобувачів вищої освіти проблематикою соціальної філософії, що є вкрай важливим у сучасних умовах суспільного життя.

Запропоновані методичні рекомендації містять плани семінарських занять, запланованих навчальною дисципліною «Соціальна філософія» для здобувачів вищої освіти спеціальності 054 «Соціологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. По кожній темі пропонуються план семінарського заняття, теми рефератів, питання для дискусій, письмові завдання для підготовки до семінару. Також наявний список джерел, рекомендованих для успішного засвоєння здобувачами вищої освіти курсу «Соціальна філософія».

2. Мета та цілі курсу

Мета курсу: формування у здобувачів вищої освіти систематизованих знань стосовно генезису та еволюції соціальної філософії, розвитку філософських вчень у різні історичні періоди, а також ролі соціальної філософії у вирішенні проблем, що виникають у системі Людина – Світ; розвиток і вдосконалення умінь здобувачів вищої освіти з філософських

позицій аналізувати суспільні явища та процеси різних масштабів – від локального до глобального; здійснювати свідомий буттєвий вибір, формувати й відстоювати активну життєву позицію. Також запропонований курс має на меті допомогу майбутньому фахівцеві в галузі соціологічного знання у формуванні цілісної та стійкої гуманістичної, патріотичної світоглядної та громадянської позиції.

Цілі курсу: сформувати у здобувачів вищої освіти погляди на концепції соціальної філософії в інтерпретації видатних мислителів від доби Античності до сьогодення; забезпечувати формування розуміння різних філософських точок зору на актуальні проблеми сучасного світу; сприяти розвитку вміння аналізувати ключові напрями та найгостріші протиріччя процесу пізнання людиною різноманітних явищ у системі Людина – Світ.

3. Структура курсу

Кількість кредитів / годин	Лекції (год.)	Практичні заняття (год.)	Самостійна робота (год.)
3 кредити / 90 годин	22	22	46

4. Система оцінювання результатів навчання

№	Види навчальної діяльності (робіт)	Модуль 1	Модуль 2		Модуль n	Сума балів
Обов'язкові види навчальної діяльності (робіт)						
1	Аудиторна робота (або заняття у дистанційному режимі)					
	Присутність на лекції	0,5 бали за кожне заняття	0,5 бали за кожне заняття			5,5
	Відповідь за планом семінарського заняття	3,7 бали за кожне заняття	3,7 бали за кожне заняття			41
	Контрольна робота	1 бал	1 бал			2
	Присутність на семінарському занятті	0,5 бали за кожне заняття	0,5 бали за кожне заняття			5,5
2	Самостійна робота	3 бали	3 бали			6
	Поточне оцінювання (разом) (включає аудиторну та самостійну роботу)					60
	Підсумковий контроль – екзамен					40
	Разом балів					100

5. Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять

Готуючись до семінарського заняття, здобувач вищої освіти має опрацювати лекційний матеріал із відповідної теми, акцентуючи увагу на нових термінах, поняттях, ідеях і концепціях. Із метою розширення знань по даній темі варто звернутися до навчальних посібників, підручників, хрестоматій та першоджерел. При підготовці до семінарського заняття, необхідно опрацювати всі питання, при цьому рекомендується робити лаконічні нотатки або стислі конспекти з виділенням ключових смислових блоків. Обираючи тему реферату, слід пам'ятати, що реферування є особливою формою наукової роботи, результат якої обов'язково повинен містити власний погляд на окремі аспекти проблеми, що розглядається. Знайомлячись із питаннями для дискусій, здобувач вищої освіти має визначитися з власною позицією стосовно обговорюваного положення, за необхідності зробити стислий виклад своїх розмислів. Письмові завдання для підготовки до семінару виконуються в окремому зошиті. Якщо в друкованому вигляді – в окремій теці, до якої викладач повинен мати вільний доступ у форматі, зручному для перевірки. До кожного семінарського заняття пропонується заповнити філософський словник, який допоможе здобувачу вищої освіти впевнено орієнтуватися в дослідницькому полі соціальної філософії. Семінарські заняття передбачають термінологічні диктанти, написання есе, тестування, складання мем-дайджестів, написання тез і статей, виготовлення презентацій.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ»

Тема семінару 1. Поняття соціальної філософії та її цивілізаційне значення

План

1. Предмет філософії як системи поглядів на світ і людину в ньому.
2. Ознаки філософії: теоретичність, універсалізм, критичність, рефлексивність.
3. Типи філософського пізнання, соціальні функції філософії.
4. Структура й функції філософського знання. Проблемне поле соціальної філософії.
5. Зв'язок соціальної філософії з науками (природничими, гуманітарними).
6. Практичний аспект соціальної філософії.

Теми рефератів:

1. Міф як передумова розвитку філософського знання.
2. Бертран Рассел – «духовний батько» неопозитивізму.
3. Філософія як «строга наука» в поглядах Е. Гуссерля.
4. Філософія «як невідворотнє» в інтерпретації Х. Ортега-і-Гассета.
5. Спадкоємність ідей суспільного розвитку в контексті класових і загальнолюдських пріоритетів.
6. Гуманістична спрямованість соціальної філософії.
7. Загальнолюдський та класовий вимір у соціальній філософії.

Питання для дискусії:

1. Німецький філософ Е. Гуссерль (1859 – 1938) стверджував, що філософія потрібна людині, оскільки наука не може повністю задовольнити запитів людства. Аргументовано підтвердити або спростуйте думку Е. Гуссерля.
2. Барон фон Харденберг, котрий писав під псевдонімом Новаліс (1772 – 1801) стверджував: «Філософія є, власне, ностальгією, прагненням усяди бути вдома». Висловіть свої міркування щодо наведеної думки німецького філософа.
3. Британський філософ Бертран Рассел (1872 – 1970) називав філософію «нічийною землею між релігією та наукою». Поміркуйте, чи доречним є такий підхід до філософії з точки зору сьогодення.
4. Міф історично сприймає оточуючий світ як дещо живе, одухотворене, на відміну від філософії (за О. Лосєвим). Чим, на вашу думку, є сучасний міф?

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Заповніть таблицю:

ФУНКЦІ ФІЛОСОФІЇ	
Світоглядна	Методологічна

2. Покажіть схематично зв'язок соціальної філософії з природничими та соціальними науками.

3. *Філософський словник*: міф, філософія, світогляд, рефлексія, соціальна філософія, релігія, метафізика (дати визначення письмово).

Тема семінару 2. Основні етапи розвитку соціальної філософії: Стародавній Схід, Античність.

План

1. Соціальна філософія Стародавньої Індії.
2. Соціальна філософія Стародавнього Китаю.
3. Проблема організації демократичного суспільства у філософії Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля.
4. Соціальна філософія римського періоду.
5. Загальносвітове значення соціальної філософії доби Античності.

Теми рефератів:

1. Філософські ідеї Давньої Індії.
2. Соціально-філософські доктрини Стародавнього Сходу.
3. Лао-цзи – засновник даосизму.
4. Соціальні мотиви у філософському спадку Конфуція.
5. Ідеальне суспільство у філософії Платона.
6. Суспільно-політична концепція Аристотеля.

Питання для дискусії:

1. В Індії, за твердженням авторів книги «Введення в індійську філософію» Д. Датта і С. Чаттерджі, філософія завжди була частиною суспільного життя – як тільки з'являлася нова система думки, прибічники сприймали її одразу яку філософію життя. Чим, на вашу думку, це пояснюється?

2. У творі «Книга про дао та де» Лао-цзи (VI – V ст. BC) пише: «Кращий правитель той, про котрого народ знає лише те, що він існує. Трішки гірше ті правителі, котрі вимагають від народу любити і підносити його. Ще гіршими є ті правителі, котрих народ боїться; найгірші ж ті, яких народ зневажає». Прокоментуйте думку Лао-цзи з позицій сьогодення.

3. «Чеснота – це знання», стверджує один із постулатів античної етики. Чи зберігається, на вашу думку, актуальність цього твердження в умовах сьогодення, зважаючи на розвиток інформаційних технологій, на нові форми релігійних практик, а також на тренди, пов'язані з переоцінкою цінностей тощо.

4. Епікур (341 – 270 pp. BC) писав («Лист до Менекея»): «Більшість людей або біжать від смерті як від найбільшого зла, то воліють її як відпочинку від усіх зол життя. А мудра людина не ухиляється від життя та не боїться не-

життя [смерті], оскільки життя їй не заважає, а не-життя не вбачається злом...». Чи прийнятною, на ваш погляд, є позиція Епікура в реаліях ХХІ століття?

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Користуючись літературними джерелами, охарактеризуйте етичні принципи йоги, порівняйте їх із християнськими заповідями.
2. Опишіть коротко ключові особливості досконалої держави Платона.
3. *Філософський словник*: даосизм, нірвана, конфуціанство, йога, ейдос, апорія (письмово дати визначення).

Тема семінару 3. Основні етапи розвитку соціальної філософії: антропоцентризм епохи Відродження.

План

1. Антропоцентризм філософії Відродження.
 - 1.1. Особливості філософії епохи Відродження.
 - 1.2. Натурфілософія епохи Відродження.
2. Соціальна філософія епохи Відродження.
 - 2.1. Гуманістичні тенденції філософії епохи Ренесансу.

Теми рефератів:

1. Філософський спадок Миколи Кузанського.
2. Культ Розуму і Гармонії в філософії епохи Відродження.
3. Гуманістичний тренд у творчості Данте Аліг'єрі та Франческо Петрарки.
4. Духовна революція в культурі епохи Відродження.
5. Реформація та культура епохи Відродження.

Питання для дискусії:

1. Англійський філософ Френсіс Бекон (1561 – 1626) бачив ключовим завданням мислячої людини створення нової науки базуючись на тому, що наука не може бути самоціллю, вона повинна допомагати людству підкорювати природу. Крилатий афоризм філософа «Знання – сила» став свого часу символом практичного спрямування науки. Чи актуальне, на Вашу думку, твердження Бекона в умовах ХХІ століття?
2. Галілео Галілей – італійський фізик, філософ, механік, астроном XVI – XVII століть – писав: «Природа неблаганна і незмінна і зовсім не опікується тим, стануть чи не стануть її приховані основи та спосіб дії досяжними для людського розуміння, оскільки вона ніколи не переходить меж накладених на неї законів». У чому Ви бачите перспективність підходу до природи, запропонованого Галілео Галілеєм?
3. Італійський гуманіст епохи Відродження Лоренцо Валла (1407 – 1457) наголошував на тому, що «... найскладнішим і особливо недоступним є питання щодо свободи волі; від нього залежить будь-яка людська дія, всіляке право і несправедливість, будь-яка нагорода й покарання і не тільки в цьому

житті, але й також у майбутньому». Прокоментуйте сентенцію італійського гуманіста з позицій сьогодення.

4. Італійський політичний діяч Ніколо Макіавеллі (1469 – 1527) писав у книзі «Государ»: «... мудрий правитель не може і не повинен залишатися вірним своїй обіцянці, якщо це завдає шкоди його інтересам і якщо зник привід, який вимусив правителя дати обіцянку». Чи можна, на Вашу думку, вважати слова Ніколо Макіавеллі актуальними у сучасній політиці?

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Вкажіть риси прогресивності положень філософії Відродження порівняно з філософією Античності.
2. Напишіть невеличке (до 10 речень) есе на тему: «Образ людини в мистецтві епохи Відродження».
3. *Філософський словник*: антропоцентризм, гуманізм, віталізм, індивід, деїзм, пантеїзм, утопія (дати визначення письмово).

Тема семінару 4. Соціальна філософія Нового часу

1. Суспільний характер соціальної філософії Нового часу.
2. Соціальна філософія Ф. Бекона та Т. Гоббса.
3. Скептицизм і раціоналізм філософії Р. Декарта.
4. Соціальна філософія Дж. Локка та Г. Лейбніца.
5. Просвітництво у Франції.

Теми рефератів:

1. Революційний характер суспільного життя Нового часу.
2. Філософський спадок Ж. Ж. Руссо.
3. Джон Локк – творець доктрини лібералізму.
4. Раціоналізм філософії Нового часу.
5. «Левіафан» Томаса Гоббса і проблематика суспільного устрою.
6. В. Каразін – представник українського Просвітництва.

Питання для дискусії:

1. «Я мислю, отже існую – це достовірно» – наголошував Р. Декарт (1596 – 1650) у творі «Метафізика роздуму», підкреслюючи, що цей вислів як принцип безумовно може слугувати підґрунтям науки. Висловіть свої міркування щодо твердження Декарта з позиції людини XXI століття.
2. За великим рахунком усі людські ідеї є вродженими, в цьому Готфрід Лейбніц (1646 – 1716) підтримує ідеї Платона, але саме пізнання виявляється процесом прояснення вроджених ідей. Висловіть свої міркування стосовно позиції Готфріда Лейбніца.
3. Томас Гоббс (1588 – 1679) у творі «Левіафан» пише: «Природа створила людей рівними... із цієї рівності здібностей виникає рівність надій на досягнення наших цілей. Ось чому, якщо дві людини жадають однієї та тієї ж речі, але якою не можуть володіти удвох, вони стають ворогами. На шляху досягнення мети... вони намагаються знищити або підкорити одне

одного». Чи не втрачає актуальності це твердження, зважаючи на реалії сьогодення?

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. На лекційному занятті Ви дізналися про вчення Ф. Бекона щодо примар або ідолів. Філософ визначає їх як добровільно прийняті людьми омані, що створюють перепони на шляху пізнання себе та світу. Це ідоли печери, ідоли роду, ідоли театру, ідоли ринку. Наведіть приклади примар (ідолів), які супроводжують життя людини ХХІ століття.

2. Під впливом точних наук у філософії Нового часу склалися дві картини світу – механістична і матеріалістична. Порівняйте їх. Заповніть таблицю:

Механістична картина світу	Матеріалістична картина світу

3. *Філософський словник*: гуманізм, «вроджені ідеї», дедукція, емпіризм, індукція, механіцизм, раціоналізм, скептицизм, сенсуалізм (дати визначення письмово).

Тема семінару 5. Панраціоналізм німецької класичної філософії

План

1. Соціальна філософія І. Канта: правова держава, категоричний імператив, вічний мир в історії.
2. Філософський спадок Й. Г. Фіхте.
3. «Філософія прозріння» Ф. В. Й. Шеллінга.
4. Соціальна філософія Г. В. Ф. Гегеля.
5. Соціальний аспект німецької класичної філософії.

Теми рефератів:

1. Категоричний імператив І. Канта як засадничий закон етики.
2. Проблема діяльного суб'єкта, свободи та права у соціальній філософії Йогана Готліб Фіхте.
3. Трансцендентальна філософія Ф. Шеллінга.
4. Діалектична концепція соціального Г. В. Ф. Гегеля: «абсолютна ідея» та «хитрість розуму».

Питання для дискусії:

1. Ключовою проблемою етики німецький філософ Й. Фіхте (1762 – 1814) визначав суперечність між необхідністю і свободою. Як Ви вважаєте, чи зберігає свою гостроту ця проблема в умовах сучасного глобалізованого світу?
2. Закони свобідної волі кожної людини, стверджував німецький філософ І. Кант (1724 – 1804) «... необхідно розглядати як заповіді вищої сутності, тому що вищого блага, яке моральний закон зобов'язує нас розглядати

предметом наших прагнень, ми можемо очікувати тільки від морально досконалої (святої та благої) та разом із тим всемогучої волі...». Проаналізуйте наведену сентенцію німецького філософа з моральних позицій сучасного суспільства споживання та «гнучкої моралі».

3. У власній історичній практиці людина прагне досягти не власних, а чужих цілей, виступаючи при цьому в ролі експериментального матеріалу, у вигляді засобу, який всевітній розум використовує для з'ясування свого власного змісту. «Хитрість розуму» (за Г. Гегелем) полягає в тому, що він (всесвітній розум), у процесі експериментування дає можливість об'єктам – у тому числі і людині – діяти один на одного та виснажувати себе в цій взаємодії. При цьому всевітній розум, образно кажучи, переслідує виключно власні цілі; в цьому експериментуванні всевітній розум має право бути марнотратним і невблаганним. Поміркуйте щодо хитрості всевітнього розуму з позицій людини XXI століття.

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Німецький філософ Г. В. Ф. Гегель (1770 – 1831) з певною долею іронії зауважував: «Історія повторюється двічі: перший раз як трагедія, другий раз – як фарс». Напишіть невеличке (5-7 речень) есе, використовуючи вислів німецького філософа в якості епіграфу.

2. Німецька класична філософія творчо переробила засадничі принципи філософії Нового часу, надавши їм нового смислового звучання й творчого наповнення. Завершіть заповнення наведеної нижче таблиці:

Філософія Нового часу	Німецька класична філософія
1. Мислителі Нового часу спиралися на ідею про творчу силу людського розуму	
2. Людина – природне тіло, наділене «нетілесною» душею	
3. Оточуючий світ існує за власними внутрішніми законами	
4. Мислителі Нового часу йшли від природи до розуму	
5. Механістична й матеріалістична картина світу	

3. *Філософський словник*: категоричний імператив, трансцендентність, феномен, «річ-у-собі», ноумен, антиномія, евдемонізм (дати визначення письмово).

Тема семінару 6. Еволюція соціально-філософської думки в Україні

План

1. Українська соціальна філософія у вимірі національної культури.
2. Релігійно-філософські погляди в Україні в XI – XV століттях.
3. Соціальна філософія Г. Сковороди.
4. Українська соціальна філософія XIX – XX століть.

5. Українська соціально-філософська думка 90–х років ХХ – початку ХХІ століть.

Теми рефератів:

1. Ідеї суверенітету і державності в українській соціальній філософії.
2. Соціально-філософський спадок Г. Сковороди.
3. Соціальна філософія М. Гоголя.
4. Гуманістична спрямованість філософських пошуків Лесі Українки.

Питання для дискусії:

1. Мітрополіт Іларіон писав у творі «Слово про Закон і Благодать» (ХІ ст.) наступне: «Закон – це передвісник і слуга благодаті та істини, істина ж і благодать – слуги майбутнього віку, життя нетлінного. Як закон приводить того, хто підкорюється йому до благодатного хрещення, так і хрещення синів своїх веде їх до вічного життя». Прокоментуйте філософську позицію Мітрополіта Іларіона з точки зору українця першої чверті ХХІ століття.
2. Дослідники філософії Миколи Гоголя (1809 – 1852) вважають її філософією трагедії маленької людини. При цьому мається на увазі стан душі людини, котра страждає, усвідомлюючи власну трагедію буття в несправедливому світі. Проілюструйте цю думку відомими вам творами великого українського письменника.
3. Український філософ М. Шлемкевич (1894 – 1966) у роботі «Загублена українська людина» писав наступне: «Архімед креслив свої циркулі у тиші, але вони давали його батьківщині, Сиракузам, найсильнішу зброю в обороні незалежності. Наша «сковородянська» людина вміє креслити свої циркулі в такій віддалі від життя, що ніхто й не рветься каламутити її невинну роботу». Висловіть свою думку щодо наведеної філософської сентенції.

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Заповніть таблицю:

Риси української філософії	Змістове наповнення
Кордоцентризм	Розуміння людиною оточуючого світу та свого місця в цьому світі не тільки й не стільки мисленням – «головою», а в основному – почуттями, емоціями («серцем»)
Антропоцентризм	
Екзистенційність	
Толерантність	
Діалогічність	

2. Порівняйте характерні риси української філософії з найяскравішими особливостями західної філософії.

3. *Філософський словник*: барокальність, «непомітного зла» філософія, кордоцентризм «споріднена праця» (за Г. Сковородою) (дати визначення письмово).

Тема семінару 7. Сучасна зарубіжна соціальна філософія

План

1. Філософія екзистенціалізму.
2. Ж.-П. Сартр про індивідуальну свободу як єдиний фундамент суспільних цінностей.
3. Соціально-філософські погляди А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.
4. Діалектика свободи та необхідності у суспільному розвитку.
5. Проблема вибору цінностей сучасною людиною.
6. Розвиток філософського знання про життя – біофілософії.

Теми рефератів:

1. Філософія ірраціоналізму А. Шопенгауера.
2. Філософія екзистенціалізму С. К'єркегора.
3. Позитивізм Огюста Конта – тріумф цінності наукового знання.
4. Едмунд Гуссерль – засновник феноменології.
5. Феномен Сізіфа в філософії екзистенціалізму Альбера Камю.
6. Нова герменевтика і доктрина Мартіна Гайдеггера.
7. Внесок сучасних українських учених у скарбницю світової біофілософії.

Питання для дискусії:

1. Німецький філософ Фрідріх Ніцше (1844 – 1900) є автором ідеї про Надлюдину, котра має прийти на Землю і навести порядок на планеті. В творі «До генеалогії моралі...» він пише: «... слабкі та невдахи мають загинути: перше положення нашої любові до людини... Що шкідливіше за всякий недолік? – Діяльнісне співчуття до всіх невдах та слабких – християнство». Сформулюйте свою позицію стосовно наведеної думки філософа.
2. Французький філософ Жан Поль Сартр (1905 – 1980) у своїй книзі «Екзистенціалізм – це гуманізм» наголошує на тому, що «... людина тому не піддається визначенню, що спочатку нічого із себе не являє. Людиною вона стає лише згодом, причому такою людиною, якою вона зробить себе сама. Таким чином, немає ніякої природи людини, як немає і бога, який би її замислив». Поміркуйте, наскільки актуальною є позиція Сартра в контексті сьогодення.

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Вкажіть два основних напрямки в екзистенціалізмі та визначте пункти збіжності та розбіжності між ними.
2. Надайте тексту завершеного вигляду. «Основний зміст екзистенціалізму як одного із впливових трендів сучасної західної філософії, є його гуманістична сутність; найбільш помітними представниками

екзистенціалізму вважаються такі філософи як _____. Представником так званого «першого позитивізму» вважається _____. Наука у Огюста Конта – це _____. Вчення про буття як про засадничу та нездоланну стихію світобудови створив німецький філософ _____, котрий вважається навидатнішим представником німецького екзистенціалізму. Логотерапія, за В. Франклом – це _____. Психологічні напрями в соціальній філософії представлено творчим спадком таких філософів як _____. Теорію «ідеальних типів» створив німецький учений_____.

3. *Філософський словник*: позитивізм, екзистенціалізм, верифікація, сублімація, феномен, феноменологія (дати визначення письмово).

Тема семінару 8. Поняття суспільства у соціально-філософському вимірі

План

1. Суспільство як система, що самокерується та саморозвивається.
2. Проблема побудови теоретичних моделей соціуму.
3. Проблема регуляції суспільних відносин у соціальній філософії.
4. Розвиток суспільства в просторово-часовому континуумі.
5. Поняття політичної організації суспільства.

Теми рефератів:

1. Діяльнісно-практичні засади та структура суспільних відносин у вимірі соціальної філософії.
2. Проблема формування ефективно працюючої соціальної політики в сучасній Україні.
3. Об'єктивна оцінка реальних можливостей держави, місцевого самоврядування й громадянського суспільства в сучасній Україні.
4. Цілі, пріоритети та принципи вітчизняної соціальної політики.
5. Концептуальне обґрунтування та практична нормативна регламентація взаємодії громадянського суспільства з державою.

Питання для дискусій:

1. Чому, на вашу думку, сучасна держава прямо зацікавлена в широкому залученні потенціалу громадянського суспільства, враховуючи його масовий демократичний характер?
2. Існує думка, що громадянське суспільство й держава в їхньому інституціональному розумінні представляють собою дві нерозривні складові сучасного соціуму, які функціонують і розвиваються синхронно. Аргументовано спростуйте або підтвердіть цю думку з позицій соціальної філософії.
3. Актуальним в умовах сьогодення є положення про те, що вирішальну роль у розвитку українського громадянського суспільства повинна зіграти консолідуюча ідеологія, що об'єднуватиме різні політичні та соціальні сили. Визначить базові, на ваш погляд, засади цієї ідеології.

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Актуальним в умовах сьогодення є положення про те, що вирішальну роль у розвитку українського громадянського суспільства повинна зіграти консолідуюча ідеологія, що об'єднуватиме різні політичні та соціальні сили. Визначіть (письмово) базові, на ваш погляд, засади цієї ідеології.
2. Окресліть (можна у вигляді таблиці) основні етапи історичного розвитку громадянського суспільства на території України.
3. Опишіть пріоритетні завдання соціальної політики сучасної держави у соціально-філософському вимірі.
4. *Філософський словник*: етатизм, генезис, девальвація, демократичний транзит, деструкція, дискримінація, істеблішмент, консолідована демократія (письмово дати визначення).

Тема семінару 9. Основні сфери суспільного життя

План

1. Співвідношення матеріальної та духовної засад суспільного життя.
2. Соціальна рівність та нерівність: проблеми співвідношення.
3. Політичний вимір суспільного життя.
4. Проблема свободи та необхідності в соціальній філософії.

Теми рефератів:

1. Позитивна і негативна свобода в стосунках людини та суспільства.
2. Соціальні групи в творі Томаса Гоббса «Левіафан».
3. Ф. Ніцше про соціальну рівність та нерівність.
4. Ідея соціальної рівності у творчій скарбниці Карла Ясперса.
5. Роль маси в історії: Хосе Ортега-і-Гассет і його твір «Повстання мас».

Питання для дискусії:

1. На думку німецького філософа, соціолога, психолога Еріха Фромма (1900 – 1980) «Сучасна людина відчуває голод щодо життя, але оскільки він робить, життя його не може означати для нього спонтанну діяльність, тому вона [людина] задовольняється будь-якими сурогатами збудження: пиятикою, спортом або переживанням чужих і видуманих страстей на екрані». Можна ще підкреслити, з поправкою на сучасність, значну роль комп'ютерних мереж. Доведіть аргументовано актуальність або архаїчність твердження німецького вченого.
2. Як відомо, політика тісно пов'язана з усіма сферами суспільного життя; в сучасних умовах встановилася думка стосовно того, що ключове значення має динамічно зростаючий зв'язок політики з економікою. В чому, на вашу думку, зміст цього зв'язку, зокрема – в умовах сучасної України?

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Користуючись Інтернет-джерелами, ознайомтеся із змістом твору Еріха Фромма «Втеча від свободи». Дайте відповіді на питання: а) що розуміє Е. Фромм під «анонімною владою»? та б) коли, на вашу думку, людина була

більш вільною – в доіндустріальну епоху, коли знаходилася під повною владою держави і церкви, або коли людина потрапляє під «анонімну владу» сучасного суспільства?

2. Порівняйте погляди на свободу Т. Гоббса та І. Канта, звертаючи увагу на співвідношення свободи і необхідності.

3. *Філософський словник*: волонтаризм, моноказуальність, фаталізм, поліказуальність, технофобія (дати визначення письмово).

Тема семінару 10. Сутність і концепції філософської антропології

1. Соціально-філософський аспект проблеми людини.

2. Одухотвореність, діяльність і соціальність людини в контексті філософської антропології.

3. Біологічне та соціальне в людині: проблема співвідношення.

4. Проблема життя і смерті в світовій культурі та у філософському дискурсі.

Теми рефератів:

1. Людина як проблема класичної антропології.

2. Антропологічний матеріалізм у світовій філософській думці.

3. Пізнавальне ставлення до людини у філософії Сходу та Заходу.

4. Використання метафори «людина – це машина» в сучасній європейській культурі.

5. Еволюційно-космічний підхід до людини в творчому спадку В. Вернадського.

Питання для дискусії:

1. «Над життям людини немає судді!» – наголошував Ф. Ніцше. Письменник Т. Манн заперечував філософу: «Ні, є суддя – це дух!». Поміркуйте, з ким би Ви погодилися, зважаючи на реалії ХХІ століття.

2. Людська душа і Бог – поняття, які нерозривно пов'язані між собою. Вкажіть, найбільш потужні, на вашу думку, об'єднуючі елементи вказаного зв'язку.

3. Видатний учений і громадський діяч Володимир Вернадський (1863 – 1945) – перший президент Української академії наук, писав (твір «Жива речовина та біосфера»): «Зараз ми переживаємо нову геологічну еволюційну зміну біосфери. Ми входимо в ноосферу. Ми вступаємо в неї – в новий стихійний біологічний процес – у грізний час, в епоху руйнівної світової війни. Але важливим для нас є факт, що ідеали нашої демократії йдуть в унісон із стихійним геологічним процесом, із законами природи... Можна дивитися тому на наше майбутнє впевнено. Воно в наших руках. Ми його не випустимо». Чи правомірним є, на Вашу думку, оптимізм ученого, зважаючи на реалії ХХІ століття?

4. У людській культурі визначаються декілька установок, що послідовно відображували різні системи цінностей, обумовлюючи характерний тип людської особистості. Одна з найбільш давніх систем має назву гедонізм,

тобто установка, яка стверджує насолоду як найвище благо життя та критерій поведінки людини. Як сказано в Екклезіасті: «... немає кращого для людини під сонцем, ніж їсти, пити та веселитися...». Чи не став, на вашу думку, гедонізм свого роду релігією людини-споживача ХХІ століття? Висловіть та обґрунтуйте власну позицію.

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Заповніть таблицю «Феномен безсмертя в світових релігіях».

Світові релігії	Тлумачення феномену «безсмертя»
<i>Християнство</i>	
<i>Іслам</i>	
<i>Іудаїзм</i>	
<i>Буддизм</i>	
<i>Індуїзм</i>	

2. Визначте зміст екзистенційного, марксистського та філософсько-антропологічного підходів до феномену людини, порівняйте їх (можна у вигляді таблиці).

3. *Філософський словник*: культурософія, гедонізм, антропологія, концепція психофізичного паралелізму, реінкарнація (дати визначення письмово).

Тема семінару 11. Глобалізація як тенденція сучасного розвитку суспільства

План

1. Поняття глобалізації як цивілізаційного феномену.
2. Філософське розуміння глобалізації в науковому дискурсі.
3. Періодизація глобалізаційних процесів.
4. Характеристика глобалізації в ХХІ столітті, рух антиглобалістів, поняття глокалізації.

Теми рефератів:

1. Глобалізація як комплексне геополітичне, геоекономічне і геокультурне явище сучасного світу.
2. Інформаційна глобалізація суспільства й гуманітарна революція.
3. У. Бек про глобалізацію, як передумову становлення космополітичного суспільства.
4. «Глобоскептики» та «глобооптимісти» – шляхи консенсусу або протистояння.
5. Глобалізація, вестернізація, локалізація / глокалізація: перспективи подальшого розвитку світового суспільства.

Питання для дискусій:

1. Сучасні українські дослідники О. Діба і Є. Осадчий наголошують: «Логіка виникаючого миру послаблює посередницькі структури і додає могутній імпульс і вплив окремим людям і недержавним акторам (світової

сцени). Для деяких ця нова свобода – предмет неспокою, вона може привести до релігійного фундаменталізму або фанатизму, вважають вони. Але така свобода відкриває і нові можливості для індивідуальної ініціативи та безмежного збільшення гнучкості глобальної системи. Значно більше число акторів, що діють, приймають рішення, що конкурують між собою, які потім, стикаючись у глобальному масштабі, через спроби та помилки приводять до позитивного результату для всіх». Висловіть свою думку щодо розвитку глобальної системи сучасного світу.

2. Концепція глобалізації не тотожна тільки економічним основам, вона передбачає специфічне співвідношення економічного і політичного контекстів. Спробуйте пояснити, чому практично неможливо описати цілісність з економічної точки зору незалежно від політичної і навпаки?

3. В умовах глобалізації роль держави помітно знижується, існування держав не є необхідною умовою навіть для успішного розвитку й функціонування демократії. Нову модель світооблаштування мають забезпечити транснаціональні корпорації, які й витискають із сцени сучасні держави – «гіперглобалісти». Поміркуйте, чому роль держави в умовах глобалізації знижується?

Письмові завдання для підготовки до семінару:

1. Наведіть (письмово) три позитивні й три негативні приклади впливу глобалізації на сучасне людство.

2. Для сучасної України процес глобалізації може породити певні проблеми. З одного боку, глобалізація відкриває перспективи залучення значних фінансових ресурсів, яких не вистачає для того, щоб розвивати в країні інноваційний процес. Але з іншого – глобалізація призводить до зростання міжнародної конкуренції за певні ресурси. Спробуйте зробити прогноз (письмово) на найближчі 3–5 років щодо впливу глобалізації на розвиток вітчизняної політики, економіки та соціальної сфери.

3. *Філософський словник*: глобалізація, вестернізація, локалізація, глокалізація, гіперглобаліст, глобоскептицизм, глобооптимізм. (письмово дати визначення).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К., 1996. – 278 с.
2. Арутюнов В. Філософія: Навчально-методичний посібник / В. Арутюнов, С. Бондар. – К.: Аспект-Поліграф, 2008. – 309 с.
3. Афанасенко В. С. Соціальна філософія: підручник для вищ. шк. / В. С. Афанасенко, М. І. Горлач, О. Г. Данильян та ін..– Х.: Прапор, 2007. – 687 с.
4. Горак Г. І. Філософія: Курс лекцій / Г. І. Горак. – К.: Відбор, 1997. – 272 с.
5. Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI-начала XII вв. / В. С. Горский. – К.: Наукова думка, 1988. – 215 с.
6. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій / В. С. Горський. – К.: Наукова думка, 1997. – 286 с.
7. Гусев В. І. Західна філософія Нового часу XVII-XVIII ст. / В. І. Гусев. – К.: «Либідь», 1998. – 368 с.
8. Данильян О. Основи філософії: Навчальний посібник / О. Данильян, В. Таряненко. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
9. Данильян О. Г. Філософія: підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Х.: Право, 2010. – 312 с.
10. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / О. С. Забужко. – К.: Основи, 1993. – 130 с.
11. Історія філософії в Україні: Підручник / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, І. В. Бичко та ін. – К., 1994.
12. Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Кремень, В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
13. Логвиненко В. М. Філософія: Навчально-методичний посібник для ад'юнктів, аспірантів та здобувачів / В. М. Логвиненко, М. Я. Фльорко. – Львів : Видавництво ЛДУ БЖД, 2012. – 228 с.
14. Лузан А. Вступ до філософії: Навчальний посібник / А. Лузан. – Краматорськ, 2012. – 136 с.
15. Надольний І. Філософія: Навчальний посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко, В. Розумний та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
16. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посібник / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К.: Вища школа; Т-во «Знання», 1999. – 543 с.
17. Петрушенко В. Л. Філософія. Навчальний посібник. / В. Л. Петрусенко. – Львів.: «Новий світ», 2003. – 647 с.
18. Подольська Є. Філософія: Підручник / Є. Подольська. – К.: Інкос, Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.
19. Причепій Є. Філософія: Підручник / Є. Причепій, А. Черній, Л. Чекаль. – К.: Академвидав, 2005. – 592 с.

20. П'янзін С. Д. Основи соціальної філософії: навчальний посібник / С. Д. П'янзін – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 152 с.
21. Словник персоналій / Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Кремень, В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
22. Словник філософських термінів / Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Кремень, В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
23. Таран В. О. Соціальна філософія: Навчальний посібник / В. О. Таран, В. М. Зотов, Н. О. Резанова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с
24. Федів Ю. Історія української філософії: Навчальний посібник / Ю. Федів, Н. Мозгова. – К.: Україна, 2001. – 512 с.
25. Філософія: Конспект лекцій для студентів факультету соціології та управління / Уклад.: Александрова О. С. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 125 с.
26. Філософія: Навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997 – 584 с.
27. Філософія: Підручник / Г. А. Зайченко, В. М. Саратовський, І. І. Кальний та ін., за ред. Г. А. Зайченко. – К.: Вища школа, 1995. – 456 с.
28. Філософія: підручник / О. П. Сидоренко, С. С. Корлюк, М. С. Філяпіп та ін. ; за ред. О. П. Сидоренка. – К.: Знання, 2010. – 414 с.
29. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін. – К. Либідь, 2001. – 408 с.
30. Філософія як історія філософії: Підручник / За заг. ред Ярошовця В. І. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.
31. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії. Курс лекцій для вищих навчальних закладів / В. І. Шевченко. – К.: УМКВО, 1993. – 188 с.
32. Щерба С. П. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, О. А. Заглада, І. П. Хобта; за ред. С. П. Щерби. – К.: Кондор, 2007. – 448 с.
33. Ярошевець В. І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручник / В. І. Ярошевець. – К.: Знання України, 2004. – 214 с.

Додаткові:

34. Александрова А. Філософія середніх віків та доби відродження: Підручник / А. Александрова. – К.: ПАРАПАН. – 2002. – 172 с.
35. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії (Західноєвропейський контекст): підручник для студ. вищих навч. закл. / В. П. Андрущенко. – К.: Тандем, 2000. – 416 с.
36. Аренд Г. Становище людини / Г. Аренд. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.

37. Антологія феміністичної філософії / За ред. М. Елісон та ін. пер. з англ. – К.: Основи, 2006. – 800 с.
38. Архипов А. От истоков до середины XIX века: Краткий справочник по истории философии / Авт.-сост. А. Архипов, В. Бугров, С. Петрушенко. – К.: МАУП, 1997. – 152 с.
39. Балашов Л. Е. Занимательная философия: Учебное пособие / Л. Е. Балашов. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. – 128 с.
40. Бардін О. Практикум з філософії для студентів усіх спеціальностей і форм навчання / О. Бардін, І. Владленова, О. Городиська та ін. – Х.: НТУ «ХП», 2010. – 138 с.
41. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях / Г. Булашев. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
42. Буслинський В. Основи філософських знань: Підручник / В. Буслинський, П. Скрипка. – Л.: Новий Світ-2000, 2010. – 351 с.
43. Вандишев В. М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять / В. М. Вандишев. – К.: Кондор, 2005. – 474 с.
44. Герасимчук В. Д. Філософія: підручник / В. Д. Герасимчук, С. В. Шейко. – Полтава, 1999. – 187 с.
45. Гейзінга Й. Homo ludens / Й. Гейзінга. – К.: Основи, 1994. – 250 с.
46. Горлач М. Основи філософських знань: Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Підручник / М. Горлач, В. Кремень, С. Ніколаєнко, М. Требін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1028 с.
47. Грязнов А. Ф. Аналитическая философия / А. Ф. Грязнов. – М.: Высшая школа, 2006. – 375 с.
48. Древнеиндийская философия. – М.: «Мысль», 1972. – 271 с.
49. Древнекитайская философия. – М.: «ПринТ», 1994. – Т. 1. – 361 с.
50. Древнекитайская философия. – М.: «ПринТ», 1994. – Т. 2. – 384 с.
51. Дулуман Є. Філософська пропедевтика: Курс лекцій: навч. посіб. / Є. Дулуман. – Донецьк: Наука і освіта, 2008. – 179 с.
52. Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Ред. Барбара Кассен; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2009. – Т. 1. – 576 с.
53. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / Ред. Барбара Кассен; пер. з фр. – К.: Дух і літера. – Т. 2. – 488 с.
54. Калеро П. Философия с шуткой / Перевод с испан. Е. Матерновская. – М.: Колибри, 2010. – 400 с.
55. Колесникова Е. В. Эстетика: Учебное пособие / Е. В. Колесникова. – Сумы : Унив. кн., 1999. – 303 с.
56. Костючков С. К. Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства: монографія / С. К. Костючков. – Херсон: Айлант, 2015. – 320 с.
57. Костючков С. К. Основи соціальної держави та громадянського суспільства: Навчальний посібник / С. К. Костючков. – Херсон: Айлант, 2016. – 256 с.

58. Огородник І. В. Українська філософія в іменах: Навч. посібник / І. В. Огородник, М. Ю. Русин. – К.: Либідь, 1997. – 328 с.
59. Радіонова Л.О. Філософія: Навчальний посібник (для студентів 2 курсу ФПО і заочного навчання). Авт. Радіонова Л.О. – Харків: ХНАМГ, 2006. – 142 с.
60. Сілаєва Т. Філософія: Курс лекцій. – Тернопіль: Астон. – 2000. – 160 с.
61. Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник / Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – 244 с.
62. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
63. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
64. Юркевич Е. Н. Герменевтические идеи в восточноевропейской философской традиции: Монография / Е. Н. Юркевич. – Харьков: Изд-во ХГУ, 2002. – 254 с.
65. Ярошевець В. І. Людина в системі пізнання / В. І. Ярошевець; наук. ред.: І. В. Бичко. – К.: Педагогіка, 1996. – 208 с.

Інтернет-ресурси

<http://www.nbuv.gov.ua> Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

<http://www.nplu.org/> Національна парламентська бібліотека України

<http://www.ukrbook.net> Державна наукова установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова»

<http://www.odnb.odessa.ua/> Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького

<http://korolenko.kharkov.com> Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка

<http://www.lib.kherson.ua/> Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олесья Гончара

<http://www.kspu.edu/About/DepartmentAndServices/Library.aspx> Бібліотека Херсонського державного університету